

Ντέιβιντ Χιουμ: Η λογική θα είναι πάντοτε σκλάβος των παθών

Ο Ντέιβιντ Χιουμ (1711-1776), από τους κορυφαίους φιλοσόφους στην ιστορία του πνεύματος, γεννήθηκε και πέθανε στο Εδιμβούργο της Σκωτίας, το οποίο, στη διάρκεια του βίου του, επισκεπτόταν κατά διαστήματα. Ενδεχομένως να είχε ζήσει εκεί όλη του τη ζωή, αν δεν αποτύγχανε να εκλεγεί καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου, στο οποίο σπούδασε[1]. Άλλη μια απόπειρά του να εκλεγεί καθηγητής –στο πανεπιστήμιο της Γλασκόβης, αυτή τη φορά– υπήρξε το ίδιο ανεπιτυχής.

Η αποτυχία του να ακολουθήσει ακαδημαϊκή σταδιοδρομία είχε σαν αποτέλεσμα να κάνει διάφορες δουλειές. Αρχικά εργάστηκε ως υπάλληλος σε εμπορικό οίκο εισαγωγής ζάχαρης, έπειτα, αφού εν τω μεταξύ πήγε στη Γαλλία όπου έζησε επί τρία χρόνια, έγινε παιδαγωγός ενός παράφρονα Μαρκήσιου, ύστερα διετέλεσε γραμματέας στην περιπετειώδη στρατιωτική εκστρατεία της Βρετανίας εναντίον της Γαλλίας στο Κεμπέκ και στη διπλωματική αποστολή της χώρας του στις αυλές της Βιέννης και του Τορίνο, ακολούθως δούλεψε ως βιβλιοθηκάριος στη βιβλιοθήκη του Εδιμβούργου, κατόπιν υπήρξε γραμματέας του βρετανού Πρέσβη στη Γαλλία και τέλος διορίστηκε για ένα χρόνο υφυπουργός Εσωτερικών Υποθέσεων στο Λονδίνο, οπότε αποσύρθηκε στο Εδιμβούργο, όπου πέρασε ήσυχα τα τελευταία οκτώ χρόνια της ζωής του, συντροφιά με φίλους που όλοι τους δεν ήταν «μορφωμένοι και λόγιοι», πράγμα που σημαίνει, όπως ο ίδιος σημειώνει, ότι η παρέα του «ήταν αποδεκτή και μεταξύ των νέων και των ανέμελων».

Μια νεαρή μάλιστα, γύρω στα είκοσι, γοητευτική, ζωντανή και ιδιαίτερα πνευματώδης, ονόματι Νάνσυ Όρντ, είχε βρει τη συντροφιά του ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα. Φήμες, που έφτασαν ως τα αφτιά των θαμώνων των σαλονιών στο Παρίσι, λέγανε ότι είχαν αρραβωνιαστεί κιόλας. Γεγονός, πάντως, είναι ότι παρέμεινε άγαμος και ότι απλώς στον κωδίκελλο της διαθήκης του, που πρόσθεσε λίγο μόλις πριν πεθάνει, εξέφρασε την επιθυμία να διατεθούν γι' αυτήν δέκα Γκίνες «προκειμένου», όπως αναφέρει, «να αγοράσει ένα δαχτυλίδι, εις μνήμην της φιλίας μου και της προσήλωσής μου σε ένα τόσο αγαπητό και ταλαντούχο πρόσωπο».

Ο Χιουμ –που υπήρξε επίσης αξιόλογος ιστορικός [2]– ως φιλόσοφος υιοθέτησε την διδασκαλία του εμπειρισμού[3]. Την υιοθέτησε δε με άκρα συνέπεια, πράγμα που είχε ως αποτέλεσμα να οδηγηθεί στον σκεπτικισμό[4].

Εντυπώσεις και ιδέες

Ειδικότερα ο Χιουμ παρατήρησε ότι τα μόνα πράγματα που μπορούμε να γνωρίσουμε είναι οι «εντυπώσεις και οι ιδέες»[5], όπως τα αποκαλεί, οι οποίες περιορίζονται στον κόσμο της εμπειρίας μας, βρίσκονται δηλαδή μέσα μας χάρη στις αισθήσεις μας που μας τις εφοδίασαν. Αν, ας πούμε, τη στιγμή αυτή στο δωμάτιο όπου βρίσκομαι δω πάνω στο τραπέζι ένα λεμόνι, η εικόνα του χρώματός του, η παράσταση του σχήματός του, η εμπειρία της μυρωδιάς που εκπέμπει ή της γεύσης που νιώθω δοκιμάζοντάς το, όπως και κάθε άλλη επίσης παράσταση ή εμπειρία που προκαλείται μέσα μου καθώς το παρατηρώ, συνιστούν ό,τι ο Χιουμ ονομάζει εντυπώσεις.

Τις ίδιες, όμως, εικόνες, εμπειρίες ή παραστάσεις που σχημάτισα για το λεμόνι καθώς το παρατηρούσα, λέει ο Χιουμ, έχω μέσα μου και μετά, όταν φύγω από το δωμάτιο και δεν έχω μπροστά μου πλέον το λεμόνι –υπό μιαν άλλη, όμως, ιδιότητα: όχι πλέον ως εντυπώσεις, αλλά ως ιδέες, όπως τις χαρακτηρίζει ο ίδιος. Εντυπώσεις, λοιπόν, στο πλαίσιο της διδασκαλίας του Χιουμ, είναι οι εικόνες, οι παραστάσεις ή οι εμπειρίες των πραγμάτων που μας δίνουν οι αισθήσεις μας την ώρα που τα παρατηρούμε, ενώ ιδέες είναι οι εικόνες, οι παραστάσεις ή οι εμπειρίες των πραγμάτων που σκεφτόμαστε χωρίς να έχουμε τα πράγματα ενώπιον μας για να τα παρατηρήσουμε με τις αισθήσεις μας.

Οι εντυπώσεις και οι ιδέες, όμως σύμφωνα με τον Χιουμ, πέρα από τον ξεχωριστό τρόπο που δημιουργούνται μέσα μας, διαφέρουν και κατά τον βαθμό ζωηρότητας που μας παρουσιάζονται. Οι εντυπώσεις, ορισμένως, εμφανίζονται εντός μας πιο έντονες και πιο ζωντανές από όσο οι ιδέες, οι οποίες αποτελούν αμυδρές εικόνες των εντυπώσεών μας, που έχουν αποθηκευθεί στην σκέψη μας.

Οι εντυπώσεις, όπως και οι ιδέες βέβαια, καθόσον αποτελούν αναπαραστάσεις των εντυπώσεων, διακρίνονται, όπως επισημαίνει ο Χιουμ, σε απλές και σε σύνθετες.

Απλές εντυπώσεις ή ιδέες είναι οι εικόνες, οι παραστάσεις ή οι εμπειρίες εκείνες που δεν μπορούν να αναλυθούν, όπως, ας πούμε, η εμπειρία του κίτρινου χρώματος του λεμονιού, που, όσο κι αν προσπαθήσουμε, δεν μπορούμε να την «σπάσουμε» σε άλλες απλούστερες εικόνες.

Σύνθετες εντυπώσεις ή ιδέες είναι οι εικόνες, οι παραστάσεις ή οι εμπειρίες που αποτελούνται από άλλες απλούστερες εντυπώσεις ή οι ιδέες, όπως, η εντύπωση ή η ιδέα του λεμονιού, που σύγκεται από την εικόνα του κίτρινου χρώματος, από την παράσταση του σχήματός του, από την εμπειρία που νιώθουμε μυρίζοντάς το, κ.ο.κ.

Οι άνθρωποι, όμως, κατά τον Χιουμ, δεν περιορίζονται σε ό,τι πραγματικά μπορούν να γνωρίσουν, ήγουν στις εντυπώσεις και τις ιδέες που υπάρχουν μέσα τους, αλλά προχωρούν, πέρα από αυτές, σε εικασίες, όπως η αρχή της αιτιότητας, σύμφωνα με την οποία οι ίδιες αιτίες προκαλούν τα ίδια αποτελέσματα, καθόσον μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος υπάρχει αναγκαίος δεσμός, ή η μέθοδος της επαγωγής, σύμφωνα με

την οποία από τις επιμέρους παρατηρήσεις των γεγονότων στη φύση μπορούμε να διατυπώνουμε νόμους που προδικάζουν ότι τα ίδια γεγονότα θα επαναληφθούν.

Πρόκειται, ωστόσο, υποστηρίζει ο Χιουμ, για εικασίες αυθαίρετες[6]. Τόσο η αρχή της αιτιότητας, όσο και η μέθοδος της επαγωγής δεν μπορούν να δικαιολογηθούν κατά τρόπο που να μην επιδέχεται αμφισβήτηση. Μοιραία, λοιπόν, όλο το οικοδόμημα της γνώσης, που έχουν ως τώρα με τόσο μόχθο στήσει οι άνθρωποι, κινδυνεύει, καθόσον στηρίζεται πάνω στην αρχή της αιτιότητας και τη μέθοδο της επαγωγής, να γίνει ένας σωρός από σκόρπια υλικά.

Η απόρριψη της αρχής της αιτιότητας

Ως προς την αρχή της αιτιότητας, συγκεκριμένα, αυτή συνίσταται σε τρεις όρους: την αιτία, το αποτέλεσμα και τον αναγκαίο δεσμό μεταξύ τους. Από τους τρεις αυτούς όρους της αιτιότητας, κατά τον Χιουμ, μόνο για τους δυο, ήγουν για την αιτία και το αποτέλεσμα, δικαιούμεθα να μιλάμε, αφού μόνο γι' αυτούς μπορούμε να σχηματίσουμε μέσα μας εντυπώσεις ή ιδέες, τα μόνα πράγματα που έχουμε τη δυνατότητα να γνωρίσουμε.

Για παράδειγμα, στην περίπτωση ενός μετάλλου που διαστέλλεται εξαιτίας της θερμότητας, τι παρατηρούμε; Αφενός μεν τη θερμότητα, που είναι η αιτία, αφετέρου δε τη διαστολή του μετάλλου, που είναι το αποτέλεσμα. Τον αναγκαίο δεσμό, όμως, μεταξύ θερμότητας και διαστολής των μετάλλων, ο οποίος θα μας επέτρεπε να πούμε ότι κάθε φορά που θερμαίνεται ένα μέταλλο θα πρέπει να ακολουθήσει η διαστολή του, δεν τον παρατηρούμε πουθενά. Εν τωιαύτη περιπτώσει, ο ισχυρισμός των επιστημόνων ότι η θερμότητα συνεπάγεται κατ' ανάγκην τη διαστολή των μετάλλων δεν ισχύει.

Το ερώτημα, βέβαια, είναι πώς προέκυψε ο αναγκαίος αυτός δεσμός μεταξύ θερμότητας και διαστολής των μετάλλων και, γενικότερα, μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος, τι είναι εκείνο που μας κάνει να πιστεύουμε ότι, αν συμβεί η αιτία, θα ακολουθήσει υποχρεωτικά και το αποτέλεσμα, ότι, αν, ορισμένως, θερμανθεί ένα μέταλλο, θα πρέπει να ακολουθήσει η διαστολή του; Δεν μπορεί να το φανταστήκαμε ξαφνικά, στα καλά καθούμενα.

Ο λόγος, κατά τον Χιουμ, για τον οποίο υποθέτουμε ότι από μια ορισμένη αιτία θα ακολουθήσει υποχρεωτικά ένα ορισμένο αποτέλεσμα, ότι όταν, δηλαδή, ζεσταθεί ένα μέταλλο περιμένουμε να ακολουθήσει η διαστολή, είναι γιατί μέσα στο μυαλό μας σχηματίστηκε ένας συνειρμός μεταξύ θερμότητας και διαστολής μετάλλων και, γενικά, μεταξύ αιτίας και αποτελέσματος. Επειδή, δηλαδή, είδαμε οι ίδιοι ή ακούσαμε από άλλους άπειρες φορές ότι η θερμότητα προκαλεί τη διαστολή ενός μετάλλου, σχηματίσαμε ακολούθως μόνοι μας την εντύπωση ότι αυτό θα συμβαίνει πάντοτε.

Κατά τον ίδιο τρόπο, επειδή είδαμε ή ακούσαμε άπειρες φορές ότι, όταν το νερό φτάνει στους 0 βαθμούς Κελσίου, παγώνει, ότι η δράση προκαλεί αντίδραση, συνδέσαμε συνειρμικά τους 0 βαθμούς Κελσίου με το πάγωμα του νερού, τη δράση με την αντίδραση, την αιτία με το αποτέλεσμα έτσι, ώστε, όταν συμβεί το ένα, να ακολουθήσει το άλλο. Πόσοι, όμως, συνειρμοί, πόσα πράγματα που συνηθίσαμε να τα βλέπουμε να συμβαίνουν γύρω μας με έναν ορισμένο τρόπο δεν έχουν ανατραπεί!

Το πρόβλημα της επαγωγής

Ανάλογες επιφυλάξεις, κατά τον Χιουμ, θα πρέπει να έχουμε και για τη μέθοδο της επαγωγής. Λέμε ότι ο ήλιος ανατέλλει κάθε 24 ώρες και θεωρούμε ότι πρόκειται για έναν νόμο της φύσης σύμφωνα με τον οποίο ο ήλιος θα ανατέλλει πάντοτε κάθε 24 ώρες.

Το σωστό, όμως, λέει ο Χιουμ είναι να μιλάμε για έναν νόμο της φύσης που ισχύει ως αυτή την στιγμή που μιλάμε τώρα, αφού τίποτε δεν αποκλείει αύριο ο ήλιος να μην ανατείλει. Η μόνη περίπτωση, για να είμαστε βέβαιοι ότι αύριο ο ήλιος θα ανατείλει και ότι αυτό θα συμβαίνει πάντοτε στο μέλλον, είναι αν υπάρχει ομοιομορφία στην φύση, αν, δηλαδή, κάτι που συνέβη στο παρελθόν επαναλαμβάνεται απαρέγκλιτα στο μέλλον.

Αλλά πώς μπορούμε να ισχυριστούμε ότι υπάρχει μια τέτοια σταθερή ομοιομορφία στην φύση; Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι μέχρι τώρα πράγματι η φύση συμπεριφέρεται με τρόπο ομοιόμορφο, η ανατολή του ήλιου κάθε 24 ώρες λόγω χάριν, που συνέβη στο παρελθόν, θα συμβεί και στο μέλλον. Ξέρουμε, όμως, αν η φύση θα συνεχίσει και στο μέλλον να συμπεριφέρεται με την ίδια ομοιομορφία;

Μόνο όταν έλθει η συντέλεια του κόσμου, μπορούμε, κάνοντας γενική αποτίμηση της ιστορίας της φύσης, να αποφανθούμε αν ισχύει η αρχή της ομοιομορφίας στη φύση. Μέχρι τότε, όμως, αφού δεν μπορεί να αποδειχθεί ότι ισχύει στη φύση η ομοιομορφία, είμαστε υποχρεωμένοι να ζούμε μέσα στην αμφιβολία –μια αμφιβολία, όμως, παρατηρεί ο Χιουμ, που δεν αναφέρεται μόνο σε ό,τι υπάρχει ή συμβαίνει γύρω μας, στη φύση έξω από μας, αλλά αφενός εκτείνεται πέρα από τον κόσμο, στον Θεό[7], και αφετέρου εντοπίζεται επίσης μέσα μας, στον ίδιο τον εαυτό μας[8].

Η αμφισβήτηση της ύπαρξης του εαυτού μας

Ως προς τον εαυτό μας μεν, λέει ο Χιουμ, όταν σκύψουμε μέσα μας για να τον ανακαλύψουμε, δεν τον βρίσκουμε πουθενά, αφού τα μόνα πράγματα που υπάρχουν εντός μας είναι εντυπώσεις και ιδέες, ήγουν εικόνες, παραστάσεις ή εμπειρίες, που αποκτήσαμε μέσω των αισθήσεών μας και τις αποθηκεύσαμε μέσα μας. Εν τωιαύτη περιπτώσει, ό,τι αποκαλούμε «εαυτό» μας δεν είναι παρά μια δέσμη εντυπώσεων και ιδεών και τίποτε άλλο έτσι, ώστε, όταν χαθεί αυτή, να εξανεμίζεται μαζί κι ο εαυτός μας –όπως συμβαίνει στη διάρκεια του ύπνου μας.

Είναι γνωστό, το ζούμε όλοι μας, πως, όταν κοιμόμαστε, δεν έχουμε καμιά συναίσθηση του εαυτού μας, δεν ξέρουμε ότι υπάρχουμε, επειδή ακριβώς, καθώς την ώρα του ύπνου μας δεν έχουμε συνείδηση των εικόνων, των παραστάσεων και των εμπειριών μέσα μας, χάνεται η δέσμη των εντυπώσεών μας και των ιδεών μας. Η απάλειψη της δέσμης των εντυπώσεων και των ιδεών από μέσα μας συνεπάγεται μοιραία και την εξαφάνιση του εαυτού μας, πράγμα που απλά σημαίνει ότι ο εαυτός μας δεν είναι τίποτε άλλο παρά το σύνολο των εντυπώσεων και των ιδεών μέσα μας.

Η αμφιβολία για τον Θεό

Ως προς τον Θεό, εξάλλου, ο Χιουμ επιχείρησε να τον αμφισβητήσει στρέφοντας την κριτική του προς δύο κατευθύνσεις. Αφενός μεν θεώρησε ανεπαρκείς τις αποδείξεις υπέρ της ύπαρξης του Θεού, αφετέρου δε ισχυρίστηκε ότι δεν είναι λογικό να πιστέψουμε ότι έγιναν τα θαύματα, τα οποία, ασφαλώς, αν μπορούσε να αποδειχθεί ότι τελέστηκαν, θα αποτελούσαν σοβαρό λόγο για να δεχθούμε και την ύπαρξη εκείνου που τα προκάλεσε, ήγουν του Θεού.

Ειδικότερα, ένα από τα συνήθη επιχειρήματα που προβάλλονται για να αποδειχθεί η ύπαρξη του Θεού είναι ο ισχυρισμός ότι, όπως ένα ρολόι, που, λόγω της πολυπλοκότητάς του και της αρμονίας που διέπει τη λειτουργία των μερών του, είναι αδύνατον να δημιουργήθηκε μόνο του, αλλά απεναντίας ξέρουμε καλά ότι το έφτιαξε κάποιος τεχνίτης, κατά τρόπον ανάλογο και ο κόσμος γύρω μας, καθόσον διέπεται από αρμονία και παρουσιάζει πολυπλοκότητα, δεν μπορεί να δημιουργήθηκε αφ' εαυτού. Κάποιος, λοιπόν, θα πρέπει να έφτιαξε και τον κόσμο. Και επειδή η πολυπλοκότητα και η αρμονία που χαρακτηρίζουν τον κόσμο είναι τόσο μεγάλες που να μην μπορεί, όπως λέμε, να τις χωρέσει το ανθρώπινο μυαλό, ο δημιουργός του δεν μπορεί να είναι ένας κοινός τεχνίτης, αλλά θα πρέπει να είναι ένα ον με υπερφυσικές ικανότητες. Ένα τέτοιο ον είναι μόνον ο Θεός. Άρα ο Θεός υπάρχει.

Η αδυναμία της απόδειξης αυτής για την ύπαρξη του Θεού έγκειται, κατά τον Χιουμ, στο γεγονός ότι οι εισηγητές της θεωρούν τον κόσμο πεπερασμένο, ενώ στην πραγματικότητα ο κόσμος είναι αχανής. Μπορεί, πράγματι, στην έκταση στην οποία, με τη βοήθεια της επιστήμης, ξέρουμε ότι υπάρχει ο κόσμος, ο τελευταίος αυτός να έχει αρμονία και πολυπλοκότητα. Ξέρουμε, όμως, ότι, πέρα από τα όρια του γνωστού

σε μας κόσμου, ο κόσμος παρουσιάζει την ίδια αρμονία και πολυπλοκότητα και ότι από ένα σημείο και μετά αυτός δεν είναι ακατάστατος, άναρχος, χαώδης; Εν τωιαύτη περιπτώσει, η απόδειξη ότι από την ύπαρξη της αρμονίας και της πολυπλοκότητας στον κόσμο είμαστε υποχρεωμένοι να συμπεράνουμε την ύπαρξη του Θεού καταρρίπτεται –όπως επίσης αίρεται και μια άλλη απόδειξη, όπου οι εισηγητές της επικαλούνται πάλι την ύπαρξη του κόσμου, για να δικαιολογήσουν τον ισχυρισμό ότι ο Θεός υπάρχει.

Σύμφωνα, ορισμένως, με την απόδειξη αυτή, είναι γεγονός ότι το καθετί που συμβαίνει στον κόσμο έχει κάποια αιτία που το προκαλεί, η οποία, με την σειρά της, έχει μια άλλη αιτία που τη γεννάει, και ούτω καθεξής, μέχρι να καταλήξουμε σε μια αρχική αιτία, που είναι δημιουργός των πάντων. Αυτή, λοιπόν, η πρώτη αιτία από την οποία προήλθαν όλα, είναι σύμφωνα με την απόδειξη αυτή, ο Θεός. Άρα ο Θεός υπάρχει.

Στην πραγματικότητα, όμως, με την απόδειξη αυτή εκβιάζεται μάλλον παρά τεκμαίρεται η ύπαρξη του Θεού. Η συνεχής αναγωγή από μια αιτία σε μια άλλη αιτία μέχρι να καταλήξουμε σε μια αρχική αιτία, πάνω στην οποία βασίζεται η απόδειξη του Θεού, είναι ένα εφεύρημα παρά μια διαδικασία που ακολουθούν οι άνθρωποι, προκειμένου να εξηγήσουν τα πράγματα. Αν, δηλαδή, θέλει να εξηγήσει κανείς πώς δημιουργείται το φαινόμενο της βροχής, θα περιοριστεί στο να μάθει πώς προκαλείται η εξάτμιση των υδάτων της θάλασσας, πώς δημιουργούνται τα νέφη, πώς μετατρέπονται αυτά σε σταγόνες νερού, κ.ά.τ. χωρίς να χρειαστεί, προχωρώντας παραπέρα, να σκεφτεί πώς φτιάχτηκε η θάλασσα, πώς δημιουργήθηκε η γη πάνω στην οποία βρίσκεται η θάλασσα, πώς κατασκευάστηκε ο ήλιος από την θερμότητα του οποίου προκαλείται η εξάτμιση, πώς προέκυψε το σύστημα όπου ανήκουν η γη και ο ήλιος, κ.λπ., κ.λπ.

Γενικώς, κατά τον Χιουμ, δεν μπορούμε να επικαλούμαστε τον κόσμο, για να αποδείξουμε την ύπαρξη ενός τέλει οντος, όπως ο Θεός. Ο κόσμος, όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε παρατηρώντας τον γύρω μας, παρουσιάζει ατέλειες έτσι, ώστε να μην είναι θεμιτό από την ύπαρξη ενός ατελούς κόσμου να συμπεράνουμε την ύπαρξη ενός τέλει οντος, όπως ορίζεται ο Θεός.

Ο Χιουμ, όμως, πέρα από τις αδυναμίες των αποδείξεων για την ύπαρξη του Θεού τις οποίες επισήμανε, αμφισβήτησε επίσης την τέλεση των θαυμάτων που οι πιστοί, αποδίδοντάς τα στον Θεό, τα επικαλούνται, για να δικαιολογήσουν το γεγονός ότι ο Θεός υπάρχει. Το ότι οι μαρτυρίες για την ύπαρξη των θαυμάτων προέρχονται από πρόσωπα που δεν διακρίνονται για την αξιοπιστία τους, το ότι τα θαύματα απαντώνται συνήθως σε λαούς που δεν ανήκουν στα πολιτισμένα έθνη, το ότι τα θαύματα αποτελούν συστατικό αντίπαλον μεταξύ τους θρησκειών έτσι, που τα θαύματα της μιας θρησκείας να εξουδετερώνουν και να διαψεύδουν τα θαύματα της άλλης, το ότι υπάρχει μέσα στους ανθρώπους η τάση να διογκώνουν τα πράγματα δίνοντάς τους μεταφυσικές διαστάσεις ούτω, ώστε φαινόμενα που εκ πρώτης όψεως παρουσιάζουν κάποια ιδιαιτερότητα να τα αποδίδουν στη δράση ή την παρέμβαση

ενός υπερβατικού όντος χωρίς να μπαίνουν στον κόπο να ψάξουν να βρουν μια εύλογη εξήγηση –όλα αυτά είναι, κατά τον Χιουμ, ισχυροί λόγοι, για να πειστεί κανείς ότι η αναφορά στα θαύματα είναι αυθαίρετη και κάθε άλλο παρά μπορεί να δικαιολογηθεί λογικά.

Λογικό, εξηγεί ο Χιουμ, είναι εκείνο για το οποίο έχουμε ενδείξεις ότι συμβαίνει, ή, αν πρόκειται να αποφασίσουμε μεταξύ της πιθανότητας να συμβεί κάτι και της πιθανότητας να συμβεί κάτι άλλο, λογικό είναι εκείνο για το οποίο έχουμε περισσότερες ενδείξεις ότι θα γίνει. Είναι λογικό, για παράδειγμα, όταν υπάρχει χαμηλή και πυκνή νέφωση να περιμένουμε να βρέξει παρά να σκεφτούμε ότι θα πέσει το μάννα, γιατί έχει συμβεί πάμπολλες φορές ως τώρα, όταν υπάρχει χαμηλή και πυκνή νέφωση, να βρέξει, ενώ δεν έχει τύχει ποτέ –ή, αν υιοθετήσουμε την σχετική περιγραφή από την Βίβλο, έχει συμβεί μια μόνο φορά– να πέσει το μάννα από τον ουρανό.

Τα θαύματα αποτελούν ανατροπές της κανονικής πορείας της φύσης, παραβιάσεις των νόμων που περιγράφουν τη σταθερή συμπεριφορά της φύσης. Έχουμε, λοιπόν, να διαλέξουμε μεταξύ των νόμων της φύσης και των θαυμάτων. Τι είναι λογικό να επιλέξουμε: τους νόμους της φύσης ή τα θαύματα; Αν, κατά τον Χιουμ, φανταζόμασταν μια ζυγαριά με δυο δίσκους και στον μεν έναν βάζαμε ένα θαύμα στον δε άλλον τοποθετούσαμε τον αντίστοιχο νόμο της φύσης, στον οποίο αποτυπώνεται η απαρύγκλιτη συμπεριφορά μιας κατηγορίας φαινομένων της φύσης, η ζυγαριά θα έκλινε πάντοτε προς το μέρος του νόμου της φύσης.

Το γεγονός, βέβαια, ότι ο Χιουμ με τα επιχειρήματά του τόσο εναντίον της τέλεσης των θαυμάτων από ένα υπερφυσικό όν όσο και εναντίον των αποδείξεων ότι ο Θεός υπάρχει αμφισβήτησε την ύπαρξη του Θεού δεν σημαίνει ότι τάχθηκε με την πλευρά του άθεου, που διατείνεται την ανυπαρξία του Θεού, αφού ο τελευταίος αυτός, εξίσου, δεν παρέχει καμιά απόδειξη που να μας πείθει ότι ο Θεός δεν υπάρχει. Έτσι, όσο κι αν ο Χιουμ αποποιήθηκε την ύπαρξη του Θεού, δεν έπαψε, εντούτοις, να υποστηρίζει την ανεκτικότητα απέναντι στη διάθεση άλλων συνανθρώπων του να πιστεύουν στον Θεό.

Εμπειρικές προτάσεις και ταυτολογίες

Ο σκεπτικισμός –στον οποίο οδηγήθηκε ο Χιουμ στην προσπάθειά του να μείνει συνεπής στο αξίωμα της διδασκαλίας του εμπειρισμού, σύμφωνα με το οποίο τα μόνα πράγματα που μπορούμε να γνωρίσουμε είναι τα περιεχόμενα της εμπειρίας μας, ήγουν οι εντυπώσεις και οι ιδέες, που προέρχονται από τις αισθήσεις μας– όσο ακραίος κι αν είναι, καθόσον αναφέρεται σε όλα τα επίπεδα της γνώσης (είτε, δηλαδή, πρόκειται για τον ίδιο τον εαυτό μας είτε για τη φύση γύρω από μας είτε για τον Θεό πέρα από τη φύση) δεν είναι, εντούτοις, ολοκληρωτικός. Κι αυτό, γιατί, πέρα από τον τομέα της γνώσης, όπου αμφισβητείται η βεβαιότητα που μπορούν να μας εξασφαλίσουν οι προτάσεις με τις οποίες περιγράφουμε τον εαυτό μας, τα γεγονότα

στη φύση ή τον Θεό, υπάρχουν, υποστηρίζει ο Χιουμ, άλλα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπου ο σκεπτικισμός του δεν έχει θέση, καθόσον σε αυτά ο στόχος δεν είναι η απόκτηση γνώσης. Τέτοια πεδία, ορισμένως, είναι η λογική και τα μαθηματικά αφενός, και η ηθική αφετέρου.

Ο Χιουμ διέκρινε τις προτάσεις[9] σε εμπειρικές και σε ταυτολογίες[10]. Εμπειρικές προτάσεις είναι εκείνες που, όπως οι προτάσεις «έξω βρέχει», «οι άνθρωποι, εκτός από σώμα, διαθέτουν μέσα τους εμπειρίες» ή «ο Θεός υπάρχει», αναφέρονται σε γεγονότα που εκδηλώνονται είτε στη φύση είτε μέσα μας είτε πέρα από τον φυσικό κόσμο και διατυπώνονται με στόχο να παράσχουν, βάσει των αισθήσεων, πληροφορίες. Με τις προτάσεις αυτές, όπως ειπώθηκε, οι χειριστές των δεν μπορούν να μας εξασφαλίσουν καμιά βεβαιότητα για όσα υποστηρίζουν. Οι ταυτολογίες, αντίθετα, είναι προτάσεις που, όπως οι προτάσεις «ένα άσπρο λουλούδι είναι άσπρο» ή «ένα τρίγωνο έχει τρεις γωνίες», δεν προσφέρουν μεν καμιά πληροφορία, δεν λένε, δηλαδή, κάτι που δεν είναι ήδη γνωστό από την στιγμή της εκφοράς του υποκειμένου, αλλά και δεν μπορούν καθ' οιονδήποτε τρόπο να αμφισβητηθούν. Το να πει κάποιος «άσπρο λουλούδι» εννοείται ότι είναι άσπρο ή το να πει «τρίγωνο» εννοείται ότι πρόκειται για ένα σχήμα με τρεις γωνίες.

Εν τοιαύτη περιπτώσει, λέγοντας ότι ένα άσπρο λουλούδι είναι άσπρο ή ότι ένα τρίγωνο έχει τρεις γωνίες δεν προσκομίζει τίποτε καινούριο. Παράλληλα, όμως, αρθρώνοντας τις προτάσεις «ένα άσπρο λουλούδι είναι άσπρο» και «ένα τρίγωνο έχει τρεις γωνίες» διατυπώνει κάτι που είναι αδύνατον να αμφισβητηθεί. Το να πει κανείς ότι ένα άσπρο λουλούδι δεν είναι άσπρο ή ότι ένα τρίγωνο δεν έχει τρεις γωνίες λέει κάτι που είναι αδύνατον να ισχύει ποτέ και πουθενά. Επειδή, ακριβώς, στη λογική και στα μαθηματικά οι χειριστές των μεταχειρίζονται ταυτολογίες, οι τομείς αυτοί της ανθρώπινης δραστηριότητας δεν υπόκεινται στον σκεπτικισμό, που εισηγήθηκε –κάτι που ισχύει επίσης στην περίπτωση της ηθικής.

Τι κάνουμε όταν συμπεριφερόμαστε ηθικά

Ο στόχος στην ηθική δεν είναι να περιγράψουμε γεγονότα, να υποστηρίξουμε τι συμβαίνει πράγματι, αλλά να αποφασίσει ο καθένας μας πώς πρέπει να συμπεριφέρεται όποτε καλείται να πράξει. Αυτό, δυστυχώς, σημειώνει ο Χιουμ, δεν το κατάλαβαν ως την εποχή του οι εισηγητές των διαφόρων ηθικών θεωριών και, έτσι, προσπάθησαν να αναγάγουν εκείνο που πρέπει να κάνει κανείς σε εκείνο που θεωρούν ότι υφίσταται στην πραγματικότητα[11]. Έτσι, από το γεγονός, ας πούμε, ότι υπάρχει μέσα μας το ένστικτο της αυτοσυντήρησης συμπέραναν ότι πρέπει να κάνουμε ό,τι ικανοποιεί το ένστικτο της αυτοσυντήρησης, ή από το γεγονός ότι είναι θέλημα Θεού να λέμε την αλήθεια θεώρησαν ότι πρέπει να λέμε την αλήθεια.

Μεταξύ, όμως, αυτού που υποτίθεται ότι ισχύει στην πραγματικότητα, τουτέστιν του είναι[12], και του πρέπει, λέει ο Χιουμ, υπάρχει αγεφύρωτο χάσμα έτσι, ώστε να μην μπορεί λογικά να συμπερασθεί το πρέπει από το είναι. Ειδικότερα, μια από τις

βασικές προϋποθέσεις σε έναν συλλογισμό, για να είναι έγκυρος, είναι οι όροι που αναφέρονται στο συμπέρασμα να έχουν μνημονευθεί στις προκείμενες. Για παράδειγμα, ο συλλογισμός:

Όλοι οι άνθρωποι είναι θνητοί

Ο Σωκράτης είναι άνθρωπος

Ο Σωκράτης είναι θνητός

είναι έγκυρος, γιατί οι όροι «Σωκράτης» και «θνητός», που περιλαμβάνονται στο συμπέρασμα, αναφέρονται στις προκείμενες. Δεν συμβαίνει το ίδιο, όμως, με τον συλλογισμό:

Είναι θέλημα Θεού να λέμε την αλήθεια

Πρέπει να λέω την αλήθεια,

όπου ο όρος «πρέπει», που απαντάται στο συμπέρασμα, δεν περιέχεται στην προκείμενη.

Ο Χιουμ επιχείρησε να εξηγήσει πώς συμπεριφερόμαστε ως ηθικά πρόσωπα έχοντας υπόψη του το χάσμα που χωρίζει το πρέπει από το είναι.

Διέκρινε, συγκεκριμένα, μέσα μας δυο βασικές λειτουργίες: τον λόγο και την βούληση. Με τον λόγο προβαίνομε σε διαπιστώσεις, διατυπώνομε προτάσεις του είναι, περιγράφουμε τι συμβαίνει –χωρίς αυτό, βέβαια, στο πλαίσιο του σκεπτικισμού του, να σημαίνει ότι δεν μπορούν να αμφισβητηθούν οι διαπιστώσεις του λόγου. Με την βούληση παρακινούμεθα να κάνομε κάτι. Μπορεί, ας πούμε, με τον λόγο να διαπιστώσομε ότι υπάρχει μέσα μας το ένστικτο της αυτοσυντήρησης ή ότι είναι θέλημα Θεού να λέμε την αλήθεια. Αυτό, όμως, δεν σημαίνει ότι θα κάνει κανείς κιάλας ό,τι του λέει το ένστικτο της αυτοσυντήρησης ή ότι θα ανταποκριθεί στο θέλημα του Θεού να λέμε την αλήθεια. Θα πρέπει, για να δράσει ή να συμπεριφερθεί ανάλογα, και να θέλει να κάνει κανείς ό,τι του λέει το ένστικτο της αυτοσυντήρησης ή να θέλει επίσης να ανταποκριθεί στο θέλημα του Θεού να λέμε την αλήθεια.

Αλλά θέλει να κάνει κανείς κάτι –είτε αυτό του το υπαγορεύει το ένστικτο της αυτοσυντήρησης είτε του το επιτάσσει το θέλημα του Θεού είτε του το υποδεικνύει οτιδήποτε άλλο–, εφόσον από αυτό που θα κάνει θα νιώσει ευχαρίστηση. Διαφορετικά, αν από την πράξη του πρόκειται να αισθανθεί πόνο, δεν θέλει να το κάνει, και αποφεύγει να το κάνει. Το κίνητρο, λοιπόν, για να κάνουμε κάτι, δεν είναι να σκεφτούμε, όπως μας λέει ο λόγος, να το κάνομε, αλλά χρειάζεται να θέλομε να το κάνομε και, επιπλέον να προσδοκάμε ότι, κάνοντάς το, θα νιώσουμε ευχαρίστηση, ενώ το κίνητρο, για να αποφύγουμε να το κάνομε, είναι ότι, κάνοντάς το, θα

νιώσουμε πόνο. Τα συναισθήματα της ευχαρίστησης και του πόνου είναι, σε τελευταία ανάλυση, το κίνητρο, αντίστοιχα, για να κάνουμε ή να μην κάνουμε κάτι. Προσοχή, όμως: απλώς για να κάνουμε ή να μη κάνουμε κάτι, όχι για το αν πρέπει να κάνουμε κάτι ή αν δεν πρέπει να κάνουμε κάτι. Γιατί, αν ο καθένας κάνει ό,τι του αρέσει, ό,τι του προκαλεί ευχαρίστηση, αποφεύγοντας να κάνει ό,τι του δημιουργεί πόνο, τότε, στην προσπάθειά του να επιτύχει ο καθένας ό,τι τον συμφέρει, ο ένας θα στρεφόταν εναντίον του άλλου και, έτσι, θα κινδύνευε το ανθρώπινο γένος, πράγμα ασφαλώς που δεν συνάδει προς την ηθική, η οποία έχει σαν στόχο την ευτυχία των ανθρώπων και όχι τον όλεθρό τους[13].

Ο στόχος μας, λοιπόν, όταν πράττουμε, θα πρέπει να είναι η ευτυχία των ανθρώπων, το κοινό καλό, η κοινωνική ωφέλεια, και όχι το καθαρά ατομικό συμφέρον μας. Η ευχαρίστηση, λοιπόν, προκειμένου να αποτελέσει ηθικό κίνητρο σε κάποιον για να κάνει κάτι, θα πρέπει να συμφωνεί με το συναίσθημα της συμπάθειας, με την έγνοια του ότι, κάνοντας αυτό, θα ωφεληθεί ένας αριθμός συνανθρώπων του –και μάλιστα όσο γίνεται μεγαλύτερος αριθμός συνανθρώπων του· ο Χιουμ, εν προκειμένω, υιοθέτησε το αξίωμα «μεγαλύτερη ευτυχία για μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων»[14].

Η συμπάθεια, όμως –η οποία θα πρέπει να συνοδεύει την ευχαρίστηση, που περιμένουμε να νιώσουμε κάνοντας κάτι, ώστε η τελευταία αυτή να μπορέσει να θεωρηθεί ηθικό κίνητρο για μας–, είναι ένα γενικό, αφηρημένο πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούμε να δράσουμε. Το πώς η συμπάθεια στην ορισμένη στιγμή που καλούμε να πράξουμε θα πάρει σάρκα και οστά έτσι, που να μπορεί να αξιολογηθεί ηθικά, εξαρτάται από την αρχή βάσει της οποίας θα επιλέξουμε να πράξουμε. Ας υποθέσουμε ότι είμαι επιτηρητής σε έναν διαγωνισμό για την πλήρωση ορισμένων θέσεων στο Δημόσιο και ότι ευχαρίστησή μου είναι, σύμφωνα με την συμπάθεια που τρέφω προς τους συνανθρώπους μου, να βοηθήσω όσο γίνεται περισσότερους από τους διαγωνιζόμενους στην αίθουσα που επιτηρώ. Θα μπορούσα, λοιπόν, να κάνω τα στραβά μάτια και να τους αφήσω να αντιγράψουν. Θα μπορούσα, όμως, να σκεφτώ ότι αυτό θα στρεφόταν εναντίον των άλλων υποψηφίων που διαγωνίζονται για τον ίδιο σκοπό σε άλλες αίθουσες, όπου οι επιτηρητές είναι αυστηροί.

Θα μπορούσα, ακόμη, να υποθέσω ότι, βοηθώντας κάποιους διαγωνιζόμενους να επιτύχουν χωρίς να το αξίζουν, η πράξη μου βλάπτει μακροπρόθεσμα το κοινωνικό σύνολο, αφού έτσι, με την πλήρωση των θέσεων από ακατάλληλους υπαλλήλους, θα συνέβαλα στην κακή λειτουργία του Δημοσίου. Οι αρχές αυτές, όπως και άλλες, βέβαια, που θα μπορούσα να σκεφτώ, εξυπηρετούν με τον δικό της τρόπο η καθεμιά το συναίσθημα της συμπάθειας που οφείλω να τρέφω προς τους συνανθρώπους μου. Η ευθύνη για το ποια από τις αρχές αυτές θα επιλέξω, η οποία θα δώσει τελικά και το ηθικό περιεχόμενο στην συμπάθειά μου, για το οποίο και θα κριθώ τελικά, ανήκει σε μένα.

Η δικαίωση

Ο Χιουμ από νωρίς στην ζωή του, από τότε που ήταν ακόμη φοιτητής, έβαλε σαν στόχο να γίνει «λόγιος και φιλόσοφος». Προς τον σκοπό αυτόν, λοιπόν, ακολούθησε εκών ένα σκληρό πρόγραμμα μελέτης και στοχασμού επί τρία χρόνια, μέχρι που του γεννήθηκε η ιδέα να δημιουργήσει ένα καινούριο σύστημα φιλοσοφίας –σαν να άνοιξε μέσα του, όπως λέει ο ίδιος, «μια νέα σκηνή Στοχασμού».

Η εξέλιξη των πραγμάτων δικαίωσε ασφαλώς την πρόβλεψή του. Οι απόψεις του για την γνώση του φυσικού κόσμου, την αιτιότητα και την επαγωγή πάνω στις οποίες στηρίζεται αυτή, για την ψυχή, για την θρησκεία, για την ηθική, για τα μαθηματικά και την λογική ανέτρεψαν πράγματι το σκηνικό της φιλοσοφίας, όπως είχε διαμορφωθεί αυτό ως τις μέρες του, και εξακολουθούν ως σήμερα ακόμη να αποτελούν σημείο αναφοράς για πολλούς από τους φιλοσοφούντας είτε για να τις σχολιάσουν –θετικά ή αρνητικά, δεν έχει τόση σημασία αυτό, όσο έχει το γεγονός ότι παραμένουν ζωντανές στην σκέψη μας– είτε για να εμπνευστούν από αυτές, προκειμένου να αναπτύξουν τον δικό τους στοχασμό, όπως συνέβη, για παράδειγμα, με τον πολύ Καντ[15], ο οποίος δεν δίστασε να ομολογήσει ότι, χάρη στον σκεπτικισμό του Χιουμ, μπόρεσε να ξυπνήσει από τον δογματικό λήθαργο, στον οποίο ο στοχασμός του είχε περιπέσει επί δεκαετίες πριν.

Η δικαίωσή του Χιουμ, πάντως, ως διακεκριμένου φιλοσόφου δεν ήρθε γρήγορα ούτε και υπήρξε ανώδυνη. Στο διάστημα των τριών ετών που έμεινε στην Γαλλία, από το 1734 έως το 1737, έγραψε το πρώτο και σημαντικότερο, ίσως, όπως θεωρείται σήμερα, έργο του, την Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση, που αποτελείται από τρία βιβλία. Η υποδοχή, όμως, που επιφύλαξαν οι αναγνώστες στο βιβλίο του, όταν εκδόθηκε αυτό ύστερα από τριών χρόνων προσπάθειες, ήταν απογοητευτική. Ο ίδιος, μάλιστα, πριν εκδοθεί το έργο του, προκειμένου να κερδίσει την συμπάθεια ενός ανθρώπου, όπως ο επίσκοπος Μπάτλερ[16], που η άποψή του είχε βαρύνουσα σημασία, του έδωσε να διαβάσει τα χειρόγραφα του έργου του φροντίζοντας προηγουμένως, ευνουχίζοντάς τα, να αφαιρέσει κομμάτια που μπορούσαν να προκαλέσουν την αντίδρασή του, ενώ αποφάσισε, όταν εκδόθηκαν το πρώτο και το δεύτερο βιβλίο της Πραγματείας του, να κυκλοφορήσουν ανώνυμα. Αλλά και το τελευταίο του, από χρονική σειρά, έργο του, που φέρει τον τίτλο Διάλογοι αναφορικά με την φυσική θρησκεία, το οποίο είχε ήδη γράψει από την δεκαετία του 1750 και επιμελήθηκε πριν πεθάνει, δεν τόλμησε να το εκδώσει όσο ζούσε λόγω των αντιδράσεων που περίμενε ότι θα προκαλούσε η δημοσίευσή του. Το έργο εκδόθηκε τρία χρόνια μετά τον θάνατό του με την φροντίδα του συνεπόνυμού του ανεψιού του.

Υποσημειώσεις

[1] Στο πανεπιστήμιο γράφτηκε σε ασυνήθιστα μικρή ηλικία, 12 μόλις ετών, για να σπουδάσει αρχικά δίκαιο, μια και οι δικοί του τον προόριζαν να ακολουθήσει το επάγγελμα του νομικού, αλλά αυτός, όπως λέει ο ίδιος, αισθανόταν ιδιαίτερα μεγάλη αποστροφή προς οτιδήποτε άλλο εκτός από την «φιλοσοφία και την γενική μόρφωση». Έτσι, ενώ στην οικογένειά του νόμιζαν ότι ασχολούνταν με τους συγγραφείς του δικαίου, οι συγγραφείς που του προκαλούσαν το ενδιαφέρον ήταν ο Κικέρων και ο Βιργίλιος. Ως προς του καθηγητές, δεν τους είχε και σε μεγάλη υπόληψη. Πεποίθησή του ήταν, όπως είπε κάποτε, το 1735, σε φίλο του, ότι «δεν υπάρχει τίποτε να μάθεις από έναν καθηγητή, που να μην το βρεις μέσα στα βιβλία».

[2] Το έργο του History of England, που εκδόθηκε σε 6 τόμους στο διάστημα μεταξύ των ετών 1754 και 1762, έγινε μπεστ-σέλερ. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Βρετανική Βιβλιοθήκη και η Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ τον καταλογογραφούν ακόμη ως «Ντέιβιντ Χιουμ: ιστορικός».

[3] Η διδασκαλία σύμφωνα με την οποία πηγή της γνώσης μας είναι η εμπειρία μας, συγκεκριμένα οι πληροφορίες που μας δίνουν οι αισθήσεις μας. Ξέρω ότι ένα δέντρο έχει κορμό, κλαδιά, φύλλα, άνθη, ρίζες κ.λπ., επειδή μπορώ όλα αυτά να τα αντιληφθώ με τις αισθήσεις μου –να δω το χρώμα τους και το σχήμα τους, να νιώσω την μυρωδιά τους, να αισθανθώ την σκληρότητά τους κ.ο.κ. «Τίποτε δεν υπάρχει στον νου που δεν υπήρξε πριν στην αίσθηση» είναι το βασικό αξίωμα της θεωρίας του εμπειρισμού. Βλ. Θ. Πελεγγρίνης, Λεξικό της Φιλοσοφίας (Ελληνικά Γράμματα, 2005), στα λήμματα «Εμπειρισμός» και «Τίποτε δεν υπάρχει στον νου ...»)

[4] Η διδασκαλία σύμφωνα με την οποία τα πάντα μπορούν να αμφισβητηθούν. Κατά τον σκεπτικισμό, τίποτε δεν είναι αληθές και το να πασχίζει να κατακτήσει κανείς την γνώση και να εξασφαλίσει την αλήθεια είναι καθαρή ματαιοπονία. Βλ. Θ. Πελεγγρίνης Λεξικό της Φιλοσοφίας, στο λήμμα «Σκεπτικισμός».

[5] D. Hume, Enquiry concerning Human Understanding (1748) ενότ. 2 και A Treatise of Human Nature (1739-1740) βιβλ. 1, μέρ. 1, ενότ. 1-2

[6] Βλ. Θ. Πελεγγρίνης, Εμπειρία και Πραγματικότητα (Καρδαμίτσα 1988) σσ. 143 κε.

[7] D. Hume, «Of Miracles» και «Of a Particular Providence and of a Future State» (στο έργο Enquiry Concerning Human Understanding, ενότ. 10 και 11) και Dialogues Concerning Natural Religion (1779).

[8] D. Hume, A Treatise of Human Nature βιβλ. 1, μέρ. 4, ενότ. 6.

[9] Ως προτάσεις στην φιλοσοφία ορίζονται οι φράσεις με τις οποίες δηλώνεται ότι κάτι είναι αληθές ή ψευδές. Από την άποψη αυτή, λοιπόν, οι φράσεις, «η Αθήνα είναι η πρωτεύουσα της Ελλάδας» και «ο Αξιός είναι βουνό» είναι προτάσεις, καθόσον δηλώνουν κάτι που είναι, αντίστοιχα, αληθές και ψευδές. Αντίθετα η προσταγή «άνοιξε την πόρτα» ή η φράση «πρέπει να είσαι ευγενής» δεν συνιστούν προτάσεις,

καθόσον δεν αναφέρονται σε κάτι που μπορεί να είναι αληθές ή ψευδές. Προφανώς δεν έχει νόημα να ρωτήσω: «είναι αλήθεια ή ψέμα να ανοίξω την πόρτα;» ή «είναι αλήθεια ή ψέμα ότι πρέπει να είμαι ευγενής;»

[10] D. Hume, *Enquiry Concerning Human Understanding* ενότ 4, μέρ 1: «όλα τα αντικείμενα της ανθρώπινης νόησης ή έρευνας μπορούν να διαιρεθούν σε δυο είδη: σε σχέσεις ιδεών και θέματα γεγονότος». Πρόκειται για την γνωστή ως «διχάλα του Χιουμ» θεωρία του Χιουμ, σύμφωνα με την οποία οι προτάσεις (βλ. παραπάνω υποσημ. 10) χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: σε εμπειρικές προτάσεις, με τις οποίες περιγράφονται τα γεγονότα που εκδηλώνονται στην φύση ή σε μας τους ίδιους, και σε ταυτολογίες, που χρησιμοποιούνται στην λογική και τα μαθηματικά, για να δηλώσουν σχέσεις μεταξύ αριθμών, πλευρών, μεγεθών κ.ά.τ. Αν κάτι, κατά τον Χιουμ, που θεωρείται ότι είναι αλήθεια ή ψέμα δεν βασίζεται στην εμπειρία ή δεν είναι ταυτολογία, δεν αποτελεί, δηλαδή, εμπειρική πρόταση ή ταυτολογία, αυτό δεν έχει καμιά απολύτως αξία. «Αν», λέει χαρακτηριστικά ο Χιουμ (*Enquiry Concerning Human Understanding* ενότ. 12, μέρ. 3), «πέσει στα χέρια μας οποιοδήποτε βιβλίο θεολογικού ή μεταφυσικού, ας πούμε, περιεχομένου, ας αναρωτηθούμε: περιλαμβάνει κανέναν αφηρημένο συλλογισμό που να αναφέρεται σε ποσότητες ή αριθμούς; Όχι. Περιλαμβάνει κανέναν εμπειρικό συλλογισμό που να αναφέρεται σε γεγονότα ή στην ύπαρξη; Όχι. Τότε, ας το πετάξουμε στην φωτιά, αφού δεν περιέχει τίποτε άλλο παρά σοφιστεία και φαντασία»

[11] Ο Χιουμ επισημαίνει συγκεκριμένα: «σε κάθε σύστημα ηθικής που γνώρισα μέχρι σήμερα, παρατήρησα πάντοτε ότι για ένα χρονικό διάστημα ο συγγραφέας προχωρεί κατά τον συνήθη τρόπο της σκέψης και εισάγει το ον του Θεού ή κάνει παρατηρήσεις σχετικά με τα ανθρώπινα ζητήματα. Ξαφνικά, όμως, διαπιστώνω με έκπληξη ότι όλες οι προτάσεις σχετίζονται με το «πρέπει» ή το «δεν πρέπει» αντί με τα συνήθη συνδετικά ρήματα των προτάσεων «είναι» και «δεν είναι» ... Επειδή το «πρέπει» ή το δεν «πρέπει» εκφράζουν κάποια νέα σχέση ή απόφαση, είναι ανάγκη να αποτελέσουν αντικείμενο έρευνας και να ερμηνευθούν. Συγχρόνως είναι απαραίτητο να δοθεί κάποια εξήγηση για κάτι που είναι εντελώς ακατανόητο: πώς η νέα αυτή σχέση μπορεί να συμπερανθεί από άλλες σχέσεις που είναι τελείως διαφορετικές από εκείνη. Καθώς, όμως, οι συγγραφείς των συστημάτων γενικώς δεν επιστούν την προσοχή στο σημείο αυτό, παίρνω το θάρρος να το επισημάνω εγώ στους αναγνώστες. Και είμαι πεπεισμένος ότι η μικρή αυτή παρέμβασή μου θα αναιρούσε όλα τα χονδροειδή ηθικά συστήματα, και θα μας επέτρεπε να δούμε ότι η διάκριση της κακίας από την αρετή δεν ανάγεται απλώς στις σχέσεις των αντικειμένων ούτε και συλλαμβάνεται με τον λόγο» (*A Treatise of Human Nature* βιβλ. 3, μέρ. 1, ενότ. 1).

[12] Ο όρος «είναι», όπως και όρος «ον», στην φιλοσοφία εξισώνεται με τον όρο «πραγματικότητα». Το είναι, όπως και το ον, δηλώνει εκείνο που θεωρούμε ότι υπάρχει ή συμβαίνει πράγματι.

[13] Όπως αναφέρει ο Σωκράτης, με τον οποίο αρχίζει η ιστορία της ηθικής φιλοσοφίας, το αντικείμενο της τελευταίας αυτής δεν είναι ένα μικρό ζήτημα, αλλά αναφέρεται στο πώς πρέπει να ζούμε, ώστε να γίνουμε ευτυχισμένοι

[14] Το εν λόγω αξίωμα εισηγήθηκε ο σκότος φιλόσοφος Φράνσις Χάτσισον (1694-1746), συγγραφέας των έργων *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue* (1725) και *An Essay on the Nature and Conduct of the Passions and Affections, with Illustrations on the Moral Sense* (1728). Μολονότι ο Χάτσισον ήταν μεταξύ των πρώτων φιλοσόφων που κατέγιναν σε ζητήματα αισθητικής φιλοσοφίας, εντούτοις είναι περισσότερο γνωστός για την ενασχόλησή του με την ηθική φιλοσοφία.

[15] Ιμμάνουελ Καντ (1724-184), γερμανός φιλόσοφος, του οποίου η πνευματική δράση χωρίζεται σε δύο περιόδους: στην προκριτική περίοδο και στην κριτική περίοδο. Κριτική ονομάζεται η όψιμη περίοδος της φιλοσοφικής δραστηριότητας του Καντ, επειδή σε αυτό το χρονικό διάστημα της ζωής του συνέγραψε τα τρία κορυφαία συγγράμματά του –ήγουν την Κριτική του καθαρού λόγου (1781), την Κριτική του πρακτικού λόγου (1788) και την Κριτική της κριτικής δύναμης (1790)– χάρη στα οποία καταξιώθηκε σαν ένας από τους πιο σπουδαίους φιλοσόφους. Πριν από την κριτική περίοδο, στην προκριτική φάση της φιλοσοφικής δραστηριότητάς του, ο Καντ ήταν απλώς ένα καθηγητής της φιλοσοφίας στο πανεπιστήμιο της Καινιξβέργης χωρίς ιδιαίτερη απήχηση στην φιλοσοφική κοινότητα. Αφορμή για να περάσει στην κριτική περίοδο και να μπει, έτσι, στο πάνθεο των μεγάλων φιλοσόφων στάθηκε η εντύπωση που προκάλεσε στον στοχασμό του ο σκεπτικισμός του Χιουμ.

[16] Joseph Butler (1692-1752), άγγλος επίσκοπος, θεολόγος και φιλόσοφος που χρωστάει την φήμη του στα έργα του *Fifteen Sermons on Human Nature* (1726) και *Analogy of Religion, Natural and Revealed* (1736).

Πηγή: pelegrinis.gr